

Kirja-arvio

Alipolitisoituneen datakapitalismin arvokas analyysi ajassamme: Timo Harakan *Datakapitalismi kriisien maailmassa* (2022)

Jukka Veikko Mäkinen, kauppatieteiden tohtori, professori, Estonian Business School & dosentti, kauppa- ja taloustieteiden korkeakoulu, Aalto-yliopisto

Timo Harakka: *Datakapitalismi kriisien maailmassa*. Helsinki: Siltala. 168 sivua. 2022.

Avainsanat: datakapitalismi, valvontakapitalismi, pääoma, omistusedemokratia, luottamustalous
<https://doi.org/10.51810/pt.136223>

Sanna Marinin hallituksen liikenne- ja viestintäministeri, kansanedustaja, toimittaja sekä tietokirjailija Timo Harakka on kirjoittanut mukaansatempaavan teoksen kapitalismin 2000-luvun alkua luonnehtivasta aikakaudesta, jota hän kutsuu datakapitalismiksi. Tässä suhteellisen nopeasti kehittyneessä kapitalismin muodossa datan kerääminen, käyttö ja hallinta ovat Harakan mukaan kaiken liiketoiminnan ytimessä. Samalla datasta on tullut aikamme arvokkain pääoma, jonka hallinnan avulla taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen valta nykyisin hankitaan ja jolla sitä ylläpidetään.

Kiinnostavasti Harakka paljastaa teoksessaan *Datakapitalismi kriisien maailmassa* (2022), kuinka alipolitisoitunutta tämä kapitalismin uusimman version tarkastelu Suomessa on. Esimerkiksi kotimaisilla vaalikentillä juuri kukaan ei tule kysymään häneltä datapolitiikasta, vaikka varmaan moni ymmärtää hänen näköalapaikkansa siihen ja kyvykkään datapolitiikan merkityksen Suomelle. Jos merkitystä ei ymmärrä, niin Harakan teos on syytä lukea mitä pikimmiten.

Niillekin, jotka tätä teemaa tutkivat ja teoretisoivat, kirja avaa runsaasti uusia ja arvokkaita näkymiä kentän ajankohtaisiin ja historiallisiin tapahtumiin ja kehityskulkuihin. Alan entisenä ministerinä Harakka on tehnyt arvokkaan työn avatessaan tarkastelemaansa aihetta iskevällä kielellä, huomattavalla analyyttisellä terävyydellä ja asiantuntemuksella. Datakapitalismin alipoliti-soituneisuuden konkretisoiminen Suomessa ja laajemminkin on jo itsessään tärkeä yhteiskunnallinen panos.

Monimuotoinen datakapitalismi

Datakapitalismi ei näyttäydy Harakalle yhtenäisenä ilmiönä, vaan sillä on eri muotoja ajassamme. Harakka nimeää datakapitalismin amerikkalaisen version, jossa ”voittaja vie koko potin”, *kasinoksi*. Hän erottaa sen kiinalaisesta datan avulla kansalaisia kontrolloivasta versiosta, jota hän kutsuu *kasarmiksi*, sekä eurooppalaisesta yhdenvertaiseen kansalaisuuteen tähtäävästä mallista, jota hän nimittää *kansankodiksi*. Allekirjoittaneelle kansankodista ponnistavalle tutkijalle varsinainen akateeminen kohtaaminen amerikkalaisen version kanssa liittyy kahteen tutkimusvierailuuni Yhdysvalloissa, jotka tein vuonna 2013 Stanfordin yliopistossa ja vuonna 2019 Harvardin yliopistossa. Piilaakson ytimessä Stanfordin törmäsin vahvaan teknologisen optimismin sävyttämään keskusteluun aiheesta. Tässä yhteydessä amerikkalaisten digijättien uskottiin demokratisoivan vaiheittain koko planeetan ja pidemmällä tähtäimellä ehkä myös avaruuden. Lieneekö taustalla ollut arabikevään jälkimaininkeja vai pelkkää teknologiahybristä tai molempia? Tutkimusvuoteni Harvardissa vuonna 2019 toi puolestaan eteeni varsin erilaisen kuvan samasta yksityisestä digivallasta. Nyt Big Tech nähtiin USA:n itärannikolla merkittävänä uhkana amerikkalaiselle liberaalidemokratialle ja laajemminkin ihmisoikeuksille. Keskustelun luonteessa oli tapahtunut huomattava poliittinen muutos. Tämä muutos johti kohdallani Harvardin vuoden jälkeen siihen, että datakapitalis-mista tuli minulle sekä kirjoituskumppaneilleni merkittävä tutkimuskohde (ks. esim. Lindman ym. 2023).

Toki keskustelu Stanfordinakin näyttäisi muuttuneen. Kuvaahan esimerkiksi kyseisen yliopiston professori Francis Fukuyama johtamansa tutkimus-ryhmän kanssa nykyisten digijättien tietovaltaa seuraavasti: ”Alustat tietävät

mitä ostamme, missä työskentelemme, missä elämme, mihin menemme, kenen kanssa kommunikoidemme ja mitä arvostamme. Ne tuntevat ystävämmme ja perheemme, tulomme ja omistuksemme ja useimmat kaikista intiimimmimmistä elämämme yksityiskohdista.” (Fukuyama ym. 2021.) Kiinalaista kasarmia en tietääkseni ole vielä konkreettisesti kohdannut. Aika näyttää, ovatko amerikkalainen kasino tai eurooppalainen kansankoti kykeneviä haastamaan sen globaalissa taistelussa datakapitalismin herruudesta. Ehkä maailmassa on (kehitymässä) myös muitakin varteenotettavia datakapitalismin variaatioita ja eurooppalainen kansankoti voi olla epäyhtenäisempi kuin sen nimi antaa ymmärtää.

Datakapitalismin ominaispiirteet ja data pääomana

Harakan kirjan kohteena oleva datakapitalismi viittaa tutkimuskirjallisuudessa tavallisesti ”informaatioympäristöön, jossa jokainen teko jättää jälkiä, joita yksityiset yritykset keräävät taloudellisiin tarkoituksiinsa,” tai kriittisemmin ”systeemiin, jossa tietojemme tuotteistaminen mahdollistaa vallan epäsymmetrisen uudelleenjaon, joka suosii niitä toimijoita, joilla on sekä pääsy että kyky tehdä selkoa tiedoistamme” (West 2019). Vaihtoehtoisesti tässä yhteydessä puhutaan myös *valvontakapitalismista* ”kapitalismin uutena alalajina, jossa tuotot syntyvät yksipuolisesta ihmisen käyttäytymisen valvonnasta ja muokkaamisesta” ja joka ”tuottaa omat sosiaaliset suhteensa ja samalla omat vallan ja auktoriteetin muotonsa” (Zuboff 2015). Myös Harakalle datakapitalismi näyttäisi olevan koko yhteiskuntaa läpäisevä vallan järjestelmä ja kapitalismi uusi elämämme digitaalisten jälkien tuotteistamisen ja jälleenmyynnin aikakausi (luku 1). Sinällään kiinnostavaa on, että hän on valinnut kirjansa nimeksi valvontakapitalismin sijaan ainakin tämän lukijan korvissa hiukan kesymmältä kuulostavan datakapitalismin.

Analysoidessaan tarkemmin datakapitalismin ominaispiirteitä Harakka tunnistaa siitä neljä keskeistä (taloudellista) ominaisuutta, jotka ovat: 1) kasvun eksponentiaalisuus, 2) internetin verkostovaikutus, jonka seurauksena voittaja vie kaiken, 3) kilpailu, jonka tavoite on markkinoiden sulkeminen eikä esimerkiksi markkinajohtajuus, sekä 4) pääoman käyttö markkinoiden valtaamiseen eikä voittojen tuottamiseen, saati niiden jakamiseen.

Harakan mukaan tämän viimeksi mainitun piirteen takia veroja yhteiskuntien palveluiden rahoittamiseen ei päästä oikein perimään.

Harakan datakapitalismin ominaispiirteiden analyysi on osuvaa mutta paikoin melko vahvasti niiden taloudelliseen valtaan ja sen syntymekanismeihin keskittyvää. Datakapitalistien poliittisen ja sosiaalisen vallan uusien muotojen ja laadullisten piirteiden analyysiin olisi voinut syventyä laajemminkin. Erityisesti liberaalidemokraattisen yhteiskunnan kohdalla näiden toimijoiden kyky hallita talouden ohella myös politiikan ja sosiaalisen elämän ydinalueita vaikeuttaa myös niiden yhteiskunnallista kesyttämistä. Tiedontuotannon saralla myös autonomisen tieteen jatkuvuudesta on syytä olla huolissaan laajenevan ja syvenevän digivallan yhteydessä. Lisäksi lukija pohtii, miksi datakapitalismin alipolitisoituneisuudesta huolissaan oleva Harakka ei juurikaan pureudu poliittisiin teorioihin ja niiden käytännön jalkautuksiin selittäessään digivallan syntymekanismeja ja uusintamista. Ehkä digivallan hallitseva taloudellinen analyysi selittää osin myös kyseisen vallan poliittisen luonteen näkymättömyyttä tai alipolitisoituneisuutta. Sitä vastoin Euroopan unionin valitsemaa kilpailupoliittista suuntaa datajättien suitsemisessa Harakka selittää viittaamalla Saksan valtiojohtoiseen markkinaideologiaan eli ordoliberalismiin. Ehkä poliittisista teorioista kumpuavat selitykset voisivat toimia muuallakin, vaikkapa amerikkalaisen Big Techin libertarististen lähtökohtien ja nopean kasvun ymmärtämisen yhteydessä (ks. esim. Lehdonvirta 2022; Lindman ym. 2023).

Datan luonnetta pääomana Harakka tarkastelee kiinnostavasti pohtimalla sitä, missä määrin sen voi rinnastaa taloudessa ja yhteiskunnassa öljyn kaltaiseen luonnonresurssiin ja missä määrin ei (luku 3). Kiinnostava ”yksityiskohta” on, että Harakka näkee datakapitalismin kohdalla keskustelun tietosuojasta ja yksilöllisistä oikeuksista osin vääränä huolena, joka vie huomion pois yhteiskunnallisesta vallasta. Ehkä näinkin, mutta on huoli yksilöllisistä oikeuksista myös aivan keskeinen yhteiskunnallisen vallan kysymys ainakin liberaalidemokraattisissa poliittisissa järjestelmissä sekä valvontakapitalismin vallan kritiikissäkin (ks. esim. Zuboff 2019). Datan omistamisesta, niukkuuden taloustieteestä, data-ahneudesta ja kestävyyydestä Harakka käy erittäin arvokasta keskustelua. Ehkä mahdollisia yhteiskuntien omistusrakenteeseen liittyviä keinoja, joilla säännellään digijättien valtaa ja saadaan ne paremmin osallisiksi yhteisen hyvän palvelemiseen, voisi pohtia enemmänkin. Esimerkiksi

James Meaden, John Rawlsin ja kumppaneiden *omistusedemokratia* (O’Neill ja Williamson 2012) voisi olla yksi tarkastelun arvoinen datakapitalismin variaatio tässä yhteydessä. Harakka pohtii osin varsin ansiokkaasti sitä, kuinka verotuksen uudistaminen voisi vastata datakapitalismin haasteisiin. Tosin yllättävää on, että hän ei näyttäisi mitenkään vahvasti rinnastavan datakapitalismiin liittyvää kansalaisten valvontaa negatiiviseen ulkoisvaikutukseen (Martin 2015), jota Big Tech ei toiminnastaan maksa, vaan joka jää kansalaisten ja yhteiskunnan maksettavaksi. Tämän negatiivisen ulkoisvaikutuksen haittaverotuksen mahdollisuuksia olisi myös mahdollista pohtia laajemmin.

Luvussa 4, ”Datakapitalismi suurvaltojen taistelussa”, Harakka tuo huomattavasti lisää syvyyttä kirjansa nimeen, joka on *Datakapitalismi kriisien maailmassa*. Harakka keskustelee siis datakapitalismista finanssikriisin, pandemian ja Venäjän raakalaismaisen hyökkäyssodan kehyksissä. Luku kuvaa yleisemmin globalisaation ja keskinäisriippuvuuden idean rapautumista ja siirtymää kohti ”kylmää taloussotaa”. Allekirjoittaneelle poliittisen yritysvastuun tutkijalle Harakan analyysi geotalouden ja valtion noususta sekä globalisaation rapautumisesta on valaisevaa luettavaa. Pidänkin tätä Harakan lukua äärimmäisen kiinnostavana ja suosittelen sitä lämpimästi kaikille globalisaatiosta kiinnostuneille. Harakka on selvästikin vierailut kansainvälisen politiikan pelipaikoilla.

Harakka pureutuu asiantuntevasti tekoälyn mahdollisuuksiin ja haasteisiin luvussa 5. Hän lähestyy aihetta vallankäytön ja hallinnan näkökulmista ja kysyy aiheellisesti, missä viipyy tekoälyn laajamittainen emansipatorinen käyttö kontrolloivan, valvovan tai jopa sytjivän ja sortavan käytön sijaan. Harakka näkee myös vaivaa ja etsii ”positiivisia” esimerkkejä tässä yhteydessä, vaikka niitä ei ehkä ole helppo löytää. Huomion kohteena on myös tekoälyn käyttämän datan laatu ja määrä sekä erityisesti yhteiskunta ja sen intressit kyseisen teknologian käyttöön. Aiheellisena huolena tekoälyyn liittyen Harakka esittää toden ja epätoden välisen rajan häilymisen ja siihen liittyvät merkittävät yhteiskunnalliset riskit.

Luvussa 6 Harakka sukeltaa algoritmien maailmaan. Itse asiassa hän jatkaa merkittävällä tavalla datakapitalismissa tapahtuvaa toden ja epätoden välisen rajan liudentumisen analyysiiä ja rationaalisen yhteiskunnallisen keskustelun rapautumisen kuvausta sekä pohtii kiinnostavasti yksityisen ja julkisen vallan uudelleenjaon kysymyksiä datakapitalismissa. Mitä tarkoittaa, kun yhteiskunnan kriittisen infrastruktuurin tarjoaa yhä enenevässä määrin yksityinen

valta ja sen algoritmit eikä demokraattinen julkinen valta ja sen keskusteluprosessit? Panoksia kysymyksen käsittelyyn luvussa nostaa se, että aihetta voidaan Ranskassa amerikkalaisten teknojättien edustajien ja eurooppalaisten teleministerien lounaspöydässä samalla, kun Venäjän hyökkäyssota on käynnissä taustalla ja kyseisten teknojättien asema tässä konfliktissa on kyseenalainen. Kyseessä näyttäisi olevan julkisen ja yksityisen vallan välinen kädenvääntö väkivaltamonopolista. Asetelma on vaikuttava.

Harakka hahmottelee luvussa 7 vastaustaan datakapitalismin haasteisiin ja nimittää sitä *luottamustaloudeksi*, jonka keskeiset arvot ovat avoimuus, yhdenvertaisuus ja yhteentoimivuus. Luottamuksen käsitteen avaaminen jää hiukan ohueksi tässä yhteydessä. Tässä taloudessa vaikuttaisi olevan kyse jo edellä mainitusta kansankodista, joka poikkeaa globaalissa datakapitalismissa kilpailijoistaan eli kasinosta ja kasarmista. Tämä luottamustalous yhdistää hyvinvointiyhteiskunnan ja huipputeknologian, ja siinä painottuu datan tehokas hyödyntäminen ja sen vapaa virtaus yli erilaisten rajojen. Harakka hahmottelee myös digitaalisen kansalaisuuden syntyä sekä ehdottaa, että yksityisten yritysten velvollisuus on jakaa julkihyödykkeenä keräämäänsä dataa julkiseen käyttöön ja valtion tehtävä on vastaavasti myydä hallitsemaansa dataa rahoittaakseen julkisia palveluita. Myös datakapitalistien verotus saa huomiota, ja Harakka ehdottaa näiden firmojen liikevaihdon verottamista vastauksena niiden verot minimoiviin strategioihin. Harakan luottamustaloudessa valtion onkin ryhdistäydyttävä ja pistettävä Big Tech palvelemaan myös yhteistä hyvää ja huolehdittava samalla datakapitalismin heikoimpiaisista. Teoksensa Harakka päättää luvussa 8 katsomalla tulevaan.

Harakan teos on tiivis paketti asiantuntevaa analyysiä datakapitalismin ominaispiirteistä, varjopuolista ja sen mahdollisuuksista (järkevästi säänneltyä). Nähdäkseni Harakan työ on oikein onnistunut ja arvokas avaus suomalaiseseen melko ohueen poliittiseen keskusteluun tästä aihepiiristä. Myös kansainvälistä kysyntää näille ajatuksille voisi löytyä, kuten kirjan kirjoittaja itsekin näkyy päätelleen: kirjasta julkaistiin nimittäin äskettäin myös englanninkielinen pdf-versio Harakan verkkosivuilla. Tämä englanninkielinen versio on tulossa myös myyntiin e-kirjana.

Lähteet

- Fukuyama, Francis, Richman, Barak, Goel, Ashish, Schaake, Marietja, Katz, Roberta R. ja Melamed, Douglas. 2020. *Report of the working group on platform scale*. Stanford, CA: Stanford University.
- Harakka, Timo. 2022. *Datakapitalismi kriisien maailmassa*. Helsinki: Siltala.
- Lehdonvirta, Vili. 2022. *Cloud empires: how digital platforms are overtaking the state and how we can regain control*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lindman, Juho, Mäkinen, Jukka ja Kasanen, Eero. 2023. Big Tech's power, political corporate social responsibility and regulation. *Journal of Information Technology*, 38:2, 144–159. <https://doi.org/10.1177/02683962221113596>
- Martin, Kirsten E. 2015. *Ethical issues in the Big Data industry*. *MIS Quarterly Executive*, 14:2, 67–85.
- O'Neill, Martin ja Williamson, Thad (toim.). 2014. *Property-owning democracy: rawls and beyond*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Zuboff, Shoshana. 2015. Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*, 30:1, 75–89. <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power*. Lontoo: Profile Books.
- West, Sarah Myers. 2019. Data capitalism: redefining the logics of surveillance and privacy. *Business & Society*, 58:1, 20–41. <https://doi.org/10.1177/0007650317718185>